

‘Houding belangrijker dan ervaring’

Wijsheidsonderzoeker Brugman over kennis en wijsheid

Kennis is belangrijk in onze informatiemaatschappij. Maar leidt kennis ook tot wijsheid? Wat is nodig om tot wijsheid te komen? Wijsheidsonderzoeker Gerard Brugman deelt zijn inzichten.

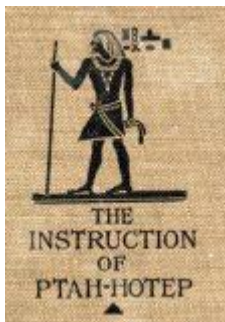
Wat is wijsheid?

‘Wat mij betreft is het de expertise in het omgaan met onzekerheid. Want uitkomsten van beslissingen zijn altijd onzeker. Dat is nu zo en dat was vroeger ook zo. Er zijn altijd verschillende oplossingen mogelijk. En je wilt natuurlijk de beste stap nemen. En dan zitten we midden in het probleem, want: wat is de beste stap? Dat kun je vooraf niet weten. Maar achteraf ook niet. Want je had namelijk die andere stap niet genomen.

Nou hebben mensen wel een psychologisch mechanisme om de eenmaal genomen beslissing te rechtvaardigen, maar het blijft een hachelijke onderneming. En sommige mensen kunnen daar beter mee omgaan dan anderen. Ze zien hun beslissingen als voorlopig en blijven openstaan voor nieuwe informatie. Die worden dan als wijs beschouwd.

Wat is de oudste wijsheid?

Er waren natuurlijk in de oertijd al problemen met onzekere uitkomsten. Alleen hebben we daarvan geen schriftelijke neerslagen. Dus we beginnen meestal bij de Egyptenaren. Dan gaan we zo’n vierduizend jaar terug in de tijd. Bekend is het boek van Ptah-hotep. Dat is een wijsheidsboek dat werd gebruikt voor de opleiding van het politieke kader. In feite waren dat neerslagen van ervaringen door de eeuwen heen. Zo werd het een handboek over hoe je je moest gedragen. Dat je goed voor je kinderen moest zorgen. Dat je ontzag moet hebben voor hoger geplaatsten, enzovoort.

Wees matig - Hij die uitsluitend verantwoordelijkheden draagt, is niet gelukkig. Hij die enkel vertier zoekt, brengt geen brood op de plank. De boogschutter raakt uiteindelijk doel door zijn richting aan te passen, zo ook bereikt de stuurman land. Hij die zijn hart volgt zal slagen. (Uit het boek van Ptah-hotep 3580 v.C. tot 3536 v.C.)

Waardoor raakten psychologen erin geïnteresseerd?

Door demografische verschuivingen in het westen kwam er een toenemende belangstelling voor studie over ouderdom. En een common sense opvatting daarbij was dat wijsheid samenhangt met ouderdom. En dus was het een onderwerp om aan te pakken. Het onderzoek hiernaar kwam eind jaren tachtig op gang.

Nou zijn die common sense opvattingen altijd een beetje glibberig. Zo is het boegbeeld van wijsheid Salomon. Die blijkt heel jong geweest te zijn toen hij als wijs werd beschouwd. En toen ie oud werd bleek ie erg onwijs. Drank en vrouwen, laat ik het zo maar even samenvatten. Uit onderzoek blijkt in ieder geval niet dat wijsheid vanzelf toeneemt door ouder te worden.

Hoe kijken deze psychologen naar wijsheid?

Je zou een hele grove indeling kunnen maken tussen ervaringsgerichte en houdingsgerichte benaderingen. In het eerste geval wordt wijsheid gezien als een vorm van kennis. Zoals het model van Sternberg. Hij ziet wijsheid als een afweging tussen persoonlijk en algemeen belang.

Dan moet je weten wat het persoonlijk belang is in een situatie is en wat de algemene belangen zijn. De andere benadering ziet wijsheid als een houding ten opzichte van kennis. Het gaat niet zozeer om wat je weet, maar hoe je ermee omgaat. Of beter gezegd: hoe je omgaat met het feit dat je eigenlijk niks zeker weet. Dat heeft mijn voorkeur.

In ervaringsgericht zit het woord ervaring.

Ja, de nadruk ligt op kennis die je opdoet uit ervaringen. Weten wat er speelt. Waar je mee geconfronteerd kunt worden en wat je in dat soort situaties kunt doen. Het model dat Baltes ontwikkelde op het Max Planck Instituut in Berlijn, heeft op dit moment de meeste wetenschappelijke ondersteuning. Dit model kent vijf criteria om de mate van wijsheid in uitspraken te beoordelen.

Zo heb je feitelijke en procedurele kennis. Weten waar een probleem over gaat en hoe zulke situaties meestal verlopen. Dat berust dus op kennis en ervaring. Het model legt daar de nadruk op. Een derde is contextueel inzicht. Rekening houden met de verschillende contexten waarin een probleem zich afspeelt. Je moet bijvoorbeeld rekening houden met iemands cultuur en achtergrond. Ook leeftijd. Eenzelfde probleem wordt in verschillende levensfasen anders opgelost.

Dan heb je nog relativeringsvermogen. Als je een ander advies geeft, gaat het niet om wat jij belangrijk vindt. Je moet ook uitgaan van de ander. Je moet verschillende perspectieven kunnen innemen. En tenslotte onzekerheidsmanagement. Je moet

besluiten kunnen nemen in situaties waarvan je niet weet welke kant het opgaat. Je moet telkens kunnen bijsturen.

Hij kwam tot zijn criteria vanuit historische studies naar wijsheid, zoals die van Birren en Clayton. Zij brachten de 'geschiedenis' van het denken over wijsheid in kaart. Dit vulden zij aan met lekenopvattingen over wijsheid. Hieruit werden de grootste gemene delers genomen en zo kwam Baltes tot vijf criteria.

Dit aantal is wat willekeurig. Het is maar wat je wilt benoemen. Als je meubels catalogiseert, kun je heel precies kijken en zeggen: je hebt eettafels en bijzettafels en glazen tafels en met drie of vier poten. En je hebt twintig soorten stoelen. Je kunt ook zeggen: je hebt tafels en stoelen. Zo kun je je afvragen of je de kenniselementen erbij moet halen. Want wat voor de een een feit is, is voor de ander een vraag. Dus die tafels horen er wat mij betreft niet bij. En die andere drie lijken heel erg op elkaar; het zijn alle drie stoelen.

In die benadering komen ook ideeën terug over wat goed is.

Ja, bijvoorbeeld als het gaat om het afwegen van het eigen belang tegen het algemeen belang. Die theorie van Sternberg. Dan kom je bij deugden. Maar wat hier en nu deugdzaam is, wat toen en elders niet deugdzaam. Dat betekent niet dat je onverschillig moet worden. Maak een keuze, maar bedenk dat het kan veranderen. Want soms botsen waarden. Dan moet je rare beslissingen nemen.

Ik ben nu net bezig met het boek *The world history in 10 1/2 chapters* van Julian Barnes. Een verhaal gaat over het Franse fregat de Medusa dat in 1816 verging voor de kust van Senegal. De overlevenden belanden op een vlot. Na verloop van tijd breekt er ziekte uit. Er is nog weinig voedsel over. De gezonden staan dan voor de keuze. Of we gooien de zieken het water en dan overleven wij het. Of we verdelen het voedsel met het risico dat niemand overleeft.

Je kunt zeggen: dat is een goed besluit want dan heb je in ieder geval tien overlevenden en anders had je twintig doden. Maar je kunt het van een heleboel kanten bekijken. Actueel is de vraag of je mensen van vijftig een nieuwe heup moet geven. Je kunt zeggen: dat gaat ten koste van de behandeling van jonge kinderen. Maar als je een hele lieve opa hebt, denk je daar weer anders over.

Het vlot van de Medusa – schilderij Théodore Géricault

Dus waarden werken als abstractie, maar in concrete situaties kan deze vorm van wijsheid geen oplossing bieden. En dat wordt

wel een beetje gesuggereerd door Sternberg. Daar pestte ik hem ook mee: 'Jij vindt zelfmoordterroristen heel wijs, want ze offeren zich op voor het grote belang.'

Dan zou je kunnen zeggen: dat zijn de verkeerde waarden.

Maar dat is niet vast te stellen. De impliciete aanname is dat je zeker weet wat goed is. Wat goed is voor de mensheid. Wat goed is voor het individu. Op een heel abstract niveau kun je wel algemene regels formuleren. 'Wat gij niet wil dat u geschiedt ...', is een mooie. En we hebben het Handvest van de Verenigde Naties.

Maar in de praktijk blijkt het heel ingewikkeld. Want dan zijn er tegenstrijdige belangen. Een tijd geleden was er een discussie over de vrijheid van meningsuiting versus de vrijheid van godsdienst. Ze zijn allebei belangrijk. En welke gooi je dan in het water? Dus het is nogal ingewikkeld en ik ben huiverig voor mensen die het zeker weten.

Wat houdt die houdingsgerichte benadering in?

Dat begint bij Pyrrho, de vader van het scepticisme in Griekenland, zo'n 2500 jaar terug in de tijd. Een kernvraag was. Hoe kunnen we dingen zeker weten? Want bij het oplossen van problemen ga je ergens van uit. En die uitgangspunten gaan ook weer ergens van uit. Uiteindelijk blijkt dat je nergens echt zeker van kunt zijn.

Stel je staat voor de beslissing wel of niet te scheiden. Hoe weet je dat je de juiste beslissing neemt? Dan wil je weten of de man en vrouw goed terecht komen. Of de kinderen goed terecht komen. Maar hoe stel je dat vast? Misschien wordt de band tussen de ouders beter als ze door een moeilijk punt heen komen. Misschien zijn de kinderen beter af in een minder gespannen omgeving.

Volgens de sceptici is er niets zeker, en daarom moest je uitkijken met oordelen. Zeggen: 'dit is rood', ging hen al te ver. Je zou moeten zeggen: 'Dit komt rood op mij over', want je weet niet of die ander iets als rood ervaart. En voor elk argument is wel een tegenargument te vinden. Dus je kunt nooit vaststellen of iets een goede beslissing is. Het opschorten van oordelen was daarom volgens hen de beste manier om de werkelijkheid te benaderen. Dat zou ook leiden tot gemoedsrust, want je bent minder bezig jezelf en anderen te beoordelen in termen van goed en slecht.

Leidt het niet eerder tot passiviteit, als niks zeker is?

Daar was filosoof David Hume ook bang voor. Want totale scepsis is praktisch niet werkbaar. Daarom vond Hume het belangrijk om de filosofie te scheiden van het dagelijks leven. Zijn oplossing was: doe alsof je wel wat kunt doen. Je vindt dat nog sterker terug bij de filosoof Vaihinger, die het 'als ob' als principe introduceerde.

Dus handel, ook al weet je het in werkelijkheid niet zeker. Want je zult knopen moeten doorhakken. Je hebt nou eenmaal houvast nodig. Je gaat scheiden of je blijft bij elkaar.

Anders blijf je hangen in een zeurende toestand. Blijf daarna echter wel open. Dus stel het definitieve oordelen uit.

Dan kun je later altijd nog zeggen: 'Ik dacht eerst dat. Maar verdomd, het gaat de andere kant op. Maar daar had ik al rekening mee gehouden.' Het is eigenlijk uitgesteld oordelen. Niet dat je geen keuzes maakt. Maar je houdt er voortdurend rekening mee dat het een voorlopige keuze is.

En als je kijkt naar de fundamentalisten aan Christelijke zijde, aan Moslimzijde of waar dan ook; die knallen voortdurend met hun neus ergens tegenaan. Als je wat voorzichtiger bent, dan heb je dat probleem veel minder. En dat draagt in ieder geval bij aan je gemoedsrust.

Vuistregels voor het omgaan met onzekerheid

- Ik houd bij mijn beslissingen rekening met het feit dat niets zeker is.
- Ik houd in gedachte dat de werkelijkheid voortdurend verandert en dat ik me daaraan telkens moet aanpassen.
- Ook al is niks zeker, dat verlamt me niet om beslissingen te nemen.
- Ik geef mezelf ruimte om beslissingen achteraf aan te passen aan nieuwe feiten.
- Ik beseft me dat het gegeven dat niks zeker is, ook vrijheid biedt.

Toch is er meer wetenschappelijke ondersteuning voor die ervaringsgerichte benadering.

Omdat er meer onderzoek naar gedaan is en dan vind je ook meer. Maar kijk naar alle benaderingen over wijsheid door de geschiedenis heen. Dan zie je die onzekerheid telkens terugkomen. Zelfs in de modellen van de ervaringsgerichte benadering. Daar moet dan toch een zekere basis voor zijn. En in die andere benadering speelt ervaring een hele grote rol. Het probleem daarbij is dat ervaringen berusten op het verleden. Dat werkt zolang samenlevingen tamelijk statisch en overzichtelijk zijn. Als er dan iets fout gaat, dan gaat het een tweede keer ook fout.

Nu is de omgeving de wereld geworden en niet meer de overzichtelijke dorpsgemeenschap. In een kleine gemeenschap heeft wat je doet een beperkte reikwijdte, maar nu heeft alles wat je doet gelijk wereldwijde implicaties. Het feit dat ik hier van mijn Apple gebruik maak, betekent dat arme kindertjes in India of China meehelpen die dingen in elkaar te zetten. Daarbij is er door wetenschap en techniek een

enorme kennisvermeerdering ontstaan. Het soort en aantal problemen verandert daardoor gigantisch snel.

Vertrouwen op ervaringen is dan eerder een nadeel. Niet altijd en sommige problemen blijven gelijk, ook al zijn ze anders van vorm. Denk bijvoorbeeld aan relationele problemen. Dus ervaring speelt nog een rol, maar het krijgt een steeds lichtere betekenis. Met ervaring alleen red je het niet. Maar heb je een bepaalde houding ten opzichte van allerlei gegevens en perspectieven, dan kun je een hele hoop verschillende situaties aan.

En Baltes, de bedenker van het Berlijnse model, mat wijsheid aan de hand van hoe mensen dilemma's oplossen. Maar deze dilemma's waren ontzettend Westers eind twintigste eeuw. Het ging dan bijvoorbeeld over de keuze tussen een carrière en het zorgen voor kleinkinderen. En de proefpersonen die ze op moesten lossen waren hoog opgeleiden.

Maar de vraag is wat ze zouden doen als ze naar India waren verplaatst of naar Papua Nieuw Guinea. Dan zouden ze met al hun mooie ervaring weinig kunnen doen. Heb je echter een houding ten opzichte van kennis dan kun je ook problemen aan in andere culturen en andere tijden en omstandigheden. Het houdt in dat je op een bepaalde manier kijkt naar dingen: uitgesteld oordelen, voorzichtigheid en dat 'alsof'-idee.

Dus we worden als maatschappij niet wijzer van al onze kennis en ervaring?

Als er een overvloed aan informatie is, dan is er bij sommigen de neiging om dan maar in het wilde weg iets te kiezen. En er dan ook nog eens aan vast te blijven houden. Je zou je eigenlijk moeten beseffen dat het onzekerheids-element groter is als je met meer kennis en perspectieven te maken krijgt. Want hoe meer je weet, hoe beter je ziet wat je allemaal nog niet weet. Het is alsof je hoger op een berg zit. Je ziet meer, maar ook de dingen die je niet kent. De expertise in het omgaan met onzekerheid wordt daardoor alleen maar belangrijker.

Dat geldt nog meer voor de menswetenschappen dan voor de natuurwetenschappen. Want in de natuurwetenschappen zijn de algemene wetten van het universum tamelijk vaststaand en dan kom je stap voor stap een beetje verder. Maar in de menswetenschappen gaat het over emoties, over waarden, over normen. En die veranderen. De vragen blijven exact hetzelfde, maar de antwoorden fladderen voortdurend alle kanten op. En daar hebben we ons bij neer te leggen. En dat is ook niet erg. Alleen al het feit dat je erover nadenkt is prima. Dat behoedt ons voor alle vormen van fundamentalisme die er zijn.

Moet je mensen dan niet opvoeden in wijsheid?

Daar is Sternberg mee bezig. Maar het kan niet zo makkelijk getraind worden. Want het hangt ook samen met de persoonlijkheid. Sommige mensen zijn wat angstiger. En als je angstig bent, durf je minder risico te nemen. Je hebt bijvoorbeeld meegemaakt dat het helemaal fout ging met mensen die gingen scheiden, dus je blijft maar bij elkaar. Dan denk je eerder: 'Dat is nou eenmaal zo.' Want anders moet je rekening houden met twintig alternatieven. Dat is eng, want dan ben je je houvast kwijt.

En mensen verschillen in de mate van nieuwsgierigheid. Of ze andere dingen willen weten. Dat hangt eigenlijk ook weer samen met angst. Want als je nieuwsgierig bent, kun je stuiten op rare dingen. Die niet kloppen met je mooie plaatje van de werkelijkheid. Dus sommige emoties beletten mensen om verder te kijken dan hun neus lang is.

Maar ook al is de persoonlijkheid taai, je moet het altijd proberen. Je kunt in ieder geval mensen verschillende perspectieven laten zien. Daarom wil Sternberg kinderen bekend maken met inzichten uit de wereldliteratuur. En je vindt daar ook prachtige dingen. Soms meer als een bibliotheek vol psychologieboeken. Door verschillende verhalen en boeken leer je open kijken. Het probleem met fundamentalisten is nou juist dat ze maar één boek lezen.

Ook in de politiek is het tegenwoordig mode om met oneliners te komen. Je zou soms willen dat onze regeringsleiders wat wijzer waren. Maar je ziet juist dat ze geen oog hebben voor andere invalshoeken en zich vast graven in harde standpunten. Maar we hebben geen zekerheid. En als je een hele duidelijke vaste keuze maakt, dan kom je altijd in de problemen. Het zou mooi zijn als iedereen wat voorzichtiger was. Dat zou een zegen zijn voor de mensheid.'

Interview door Herman Snijders

Verder lezen:

www.ervaringswijzer.nl

Baltes, P., & Staudinger, U. (2000). Wisdom: A meta heuristic pragmatic to orchestrate the mind and virtue towards excellence. *American Psychologist*, 122-136.

Brugman, G. (2000). *Wisdom: Source of narrative coherence and eudamonia*. Delft: Eburon.

Brugman, G. (2006). Wisdom and Aging. In J. Birren, & K. Schaie, *Handbook of the Psychology of Aging* (pp. 445-457). San Diego: Academic Press.

Sternberg, R. J. (2007). *Wisdom, Intelligence, and Creativity Synthesized*. Cambridge: Cambridge University Press.

www.kenseamedia.com/encyclopedia/ppp/instructions_ptah_hotep.htm